

I. SOCIOLOGIJA IR SOCIALINĖ POLITIKA

IMIGRACIJOS IŠŠŪKIAI LIETUVAI IR GALIMOS REAKCIJOS Į „KITUS“

Prof. dr. Vida Kanopienė

Mykolo Romerio universitetas
Socialinės politikos fakultetas
Sociologijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (8 5) 271 4715
Elektroninis paštas vidaka@mruni.eu

Vladas Bartochevis

Mykolo Romerio universitetas,
Socialinės politikos fakultetas
Sociologijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (8 5) 271 4715
Elektroninis paštas vladasbarto@gmail.com

*Pateikta 2013 m. vasario 1 d.
Parengta spausdinti 2013 m. kovo 6 d.*

Anotacija

Daugelis Vakarų Europos valstybių pasiekė demografinės raidos etapą, kuris yra įvardijamas kaip trečiasis demografinis perėjimas – kai mažas gimstamumas neužtikrina kartų kaitos, imigracija tampa svarbiausiu demografinės pusiausvyros palaikymo bei gyventojų skaičiaus augimo veiksniumi. Dėl šių priežasčių keičiasi visuomenių etninė sudėtis, jose gausėja kitataučių – gyventojų prognozės rodo, kad šie procesai ateityje dar labiau suintensyvės.

Skirtingų kultūrų žmonių buvimas tam tikroje geografinėje erdvėje teorinėje literatūroje yra apibrėžiamas „multikultūralizmo“ sąvoka (André, 2007). Apie šį reiškinį šiandien yra plačiai diskutuojama ne tik teoriniame, bet ir viešajame diskurse, keliant klausimą, ar atvykėliai (imigrantai) gali sugyventi su vietiniais gyventojais ir visaverčiai prisidėti prie visuomenės gerovės kūrimo, ar apskritai žmonių prigimtis leidžia priimti „kitus“, t. y. tuos, kurie skiriasi savo kultūra, mentalitetu ir istorine patirtimi. Galimų reakcijų į „kitus“ suvokimo lygis gali lemti, ar multikultūralizmo reiškinys taps prielaida tolesnei šalių kultūros ir ekonomikos pažangai, ar, priešingai, bus socialinių konfliktų priežastimi. Straipsnio tikslas yra, remiantis demografinių tendencijų analize, įvertinti etninių pokyčių tikimybę Lietuvoje, aptarti visuomenės nuostatas imigrantų (kaip „kitų“/„nepažįstamųjų“/„keistų“) atžvilgiu ir teorines reakcijų į multikultūralizmo raišką interpretacijas. Siekiant išskeltų tikslų, yra nagrinėjami pirminiai Eurostato ir Lietuvos statistikos departamento duomenys bei antriniai šaltiniai, pristatomi tarptautinių ir šalyje vykdytų sociologinių tyrimų rezultatai, aptariami prigimtinės ir politinės reakcijos į žmonių nehomogeniškumą teoriniai aiškinimai šiuolaikinių užsienio autorių darbuose.

Apibendrinant daroma išvada, kad Lietuvoje dėl susiklosčiusios demografinės padėties yra neišvengiama kalbėti apie imigracijos padidėjimo galimybes, ir tai taps dideliu iššūkiu šaliai, kuri tiek per tarptautinių, tiek per lietuvių tyrimų duomenis atskleidžia priešišką nusiteikimą imigrantų atžvilgiu. Tai aktualizuoja naujo platesnio požiūrio į patriotizmą svarbą – svarbu nesutapatinti patriotizmo tik su priklausymu etninei-istorinei bendruomenei ir suvokti, kad prielaidos sugyvenimui su „kitais“ ir harmoningai įvairių visuomenės grupių koegzistencijai formuojasi kartu su demokratijos plėtra visuomenėje.

Reikšminiai žodžiai: imigracija, etniškumas, reakcija, multikultūralizmas.

Įvadas

Globalizacijos procesai ir intensyvėjanti migracija skatina multikultūralizmo plitimą visame pasaulyje, jis gali tapti prielaida tolesnei šalių kultūros ir ekonomikos pažangai, arba, priešingai, būti socialinių konfliktų priežastimi – tai priklauso nuo to, kaip visuomenė suvokia problemas ir kaip yra pasirengusi jas spręsti.

Būtina pažymėti, jog Lietuvoje dėl sudėtingos šalies istorijos (karų ir okupacijų) multikultūralizmo reiškinys jaučiamas seniai: „Mieste yra daug tautybių: lietuviai, rusėnai, lenkai, totoriai, vokiečiai, žydai, nemažai italų ir armėnų“ – taip apibūdino Vilnių jėzuitų vyresnysis savo laiške, rašytame 1570 m. (Potašenko, 2008, p. 18). Jeigu pažvelgtume į visiškai netolimą praeitį, 1959 m. gyventojų surašymo duomenimis, 20,7 proc. šalies gyventojų buvo ne lietuviai. Jų dalis bendrame gyventojų skaičiuje praktiškai nesikeitė per visą sovietmečio laikotarpį ir pradėjo mažėti atkūrus nepriklausomybę (2012 m. šis rodiklis siekė 16,3 proc.). Daugelyje kitų Europos Sąjungos (ES) valstybių narių pastaraisiais dešimtmečiais pastebimi priešingi procesai – dėl

didelių imigracijos srautų gan reikšmingai didėja skaičius kitataučių. Antai, ES darbo jėgos tyrimo duomenimis, 2008-ais metais 12,7 proc. 15,75 metų ES gyventojų buvo asmenys, kurių vienas iš tėvų arba jie patys buvo gimę užsienyje, tikimasi, kad iki 2060-ųjų jų dalis padvigubės ir sieks 25 proc. (Demography, 2011, p. 88).

Ar galima tikėtis panašių tendencijų ir Lietuvoje? Kitaip tariant, kokie yra mūsų šalies gyventojų raidos ypatumai bendrajame ES demografiniame kontekste, kaip migracija lemia (ir ateityje lems) gyventojų skaičiaus bei struktūros pokyčius? Į šiuos klausimus, remiantis trečiojo demografinio perėjimo teorine perspektyva ir Europos statistikų organizacijos (Eurostat) bei nacionalinės statistikos duomenimis, atsakoma pirmame straipsnio skyriuje. Kartu atkreipiamas dėmesys į dalies Lietuvos gyventojų neigiamas nuostatas kitataučių bei imigrantų atžvilgiu, kurias parodo įvairių sociologinių tyrimų duomenys. Tai aktualizuoja „kitybės“ reiškinių problematiką, kuriai skirtas antrasis skyrius. Šiame skyriuje, remiantis užsienio šalių autorių darbais, aptariami skirtingų reakcijų į žmonijos nehomogeniškumą teoriniai aiškinimai.

1. Migracija kaip šiuolaikinių visuomenių socialinės-demografinės raidos ir jų nehomogeniškumo veiksnys

Šiuolaikinėse visuomenėse migracija tampa vienu svarbiausių globaliųjų veiksnių, vienaip ar kitaip veikiančių valstybių ekonomikos plėtrą, jų piliečių gerovę ir socialinį stabilumą. Šalyse, pasižyminčiose žemu gimstamumo lygiu, imigracija (tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai) leidžia palaikyti demografinį balansą ar netgi užtikrina gyventojų skaičiaus augimą.

Pažymėtina, kad ilgą laiką demografinėje teorijoje, aiškinančioje gyventojų istorinę raidą, svarbiausias dėmesys buvo kreipiamas į gimstamumo ir mirtingumo procesus, tiek pirmojo, tiek ir antrojo demografinio perėjimo teorijose migracija nėra laikoma reikšminga. Tik šiame amžiuje, analizuodamas demografinę padėtį bei prognozuojamą gyventojų kaitą Vakarų valstybėse, D. Colemanas atkreipė dėmesį į imigraciją kaip svarbų kompensacinį žemo gimstamumo ir intensyvaus gyventojų senėjimo veiksnį, leidžiantį „sušvelninti“ neigiamas šių procesų pasekmes ir išvengti depopuliacijos. Šią naują situaciją jis įvardijo kaip trečiąjį demografinį perėjimą: „Trečiasis demografinis perėjimas yra pakeliui į Europą ir Jungtines Amerikos Valstijas. Gyventojai radikaliai keičiasi dėl *aukšto imigracijos lygio* (didelio skaičiaus atvykstančiųjų iš atokių geografinių regionų, pasižyminčių visiškai skirtinga gyventojų etninerasine sudėtimi) bei didėjančios *vietos gyventojų emigracijos*“ (Coleman, 2006, p. 401). Šioje teorijoje yra aptariamos ne tik aukšto imigracijos lygio daugelyje Europos valstybių *demografinės* pasekmės (gimstamumo rodiklių, gyventojų skaičiaus bei sudėties pagal amžių kaita), bet ir imigracijos poveikis šių šalių gyventojų *etninei struktūrai*, prognozuojant, jog ateityje imigrantų palikuonys gali būti netgi skaitlingesni nei dabartinės tautinės daugumos.

Šiuos tvirtinimus pagrindžia pastarųjų metų demografinė statistika: Eurostato duomenimis, 2011 m. užsienio valstybių piliečiai sudarė 33,3 mln., arba 6,6 proc., ES valstybių narių gyventojų, didesnę jų dalis (arti 20 mln.) buvo atvykėliai iš trečiųjų šalių – Šiaurės Afrikos (Maroko, Alžyro), Indijos, Kinijos ir kt. Septyniuose ES valstybėse narėse (Liuksemburge, Kipre, Airijoje ir kt.) užsienio valstybių piliečiai sudarė daugiau nei dešimtadalį visų gyventojų (Eurostat, 2012; Vasileva, 2010).

Būtina pabrėžti, kad šie duomenys tik iš dalies atspindi etninę sudėtį, kadangi Vakarų Europos šalyse (įskaitant Šiaurės ir Pietų Europą), skirtingai nei buvusio Rytų bloko valstybėse, sąvoka „etniškumas“ dažnai vartojama kaip pilietybės sinonimas, o statistikoje informacija apie etnines mažumas grindžiama duomenimis apie asmenis, gimusius kitoje šalyje arba turinčius kitos valstybės pilietybę. Ši statistika neapima tų asmenų, kurie „tradicine“ prasme (sociologiniu požiūriu) galėtų būti priskirti etninėms mažumoms: natūralizuoti imigrantai, asmenys, išlaikę savo etninį tapatumą per šimtmečius, arba autochtoninės mažumos, antroji ir trečioji imigrantų kartos (Kahanec ir kt., 2010). Pastarosios gyventojų grupės yra gausios – kai kurių demografų vertinimais, bendras migracinis prieaugis Vakarų Europos šalyse per keturis pokario dešimtmečius sudarė apie 18 milijonų gyventojų. Panašios tendencijos išsilaikė ir vėlesniais metais, pvz., 1990–2000 m. ES valstybėse senbuvėse (ES 15) dėl teigiamo migracijos saldo gyventojų skaičius išaugo daugiau nei 9,7 milijono (European, 2002, p. 19).

Lyginant su dauguma ES valstybių narių, imigracijos į Lietuvą mastai yra labai maži: 2010 m. pagal bendrą imigrantų skaičių (5213) ji lenkė tik kaimynines Baltijos šalis, pagal santykinį rodiklį tūkstančiui gyventojų (1,6) taip pat užėmė vieną paskutinių vietų (mažesnis šis rodiklis buvo tik Latvijoje ir Lenkijoje) (Eurostat, 2013). Dėl didelių emigracijos srautų migracijos balansas mūsų šalyje jau nuo 1992 m. yra neigiamas, šiuo atžvilgiu ji užima „lyderio“ pozicijas Europos Sąjungoje – antai 2010 m. šis rodiklis (-23,7 tūkstančiui gyventojų) buvo netgi keleriopai aukštesnis, lyginant su kitomis neigiamą migracijos balansą turinčiomis šalimis. Nors 2011 m. emigravusių skaičius sumažėjo beveik 30-čia tūkstančių, o neto migracijos santykinis rodiklis – du kartus (iki -11,8), jis tebėra didžiausias ES. Neatsitiktinai statistikai, analizuodami ES valstybių narių gyventojų dinamiką, Lietuvą išskyrė kaip vienintelę ES valstybę narę, kurioje neigiamas migracijos balansas yra lemiamas jų skaičiaus mažėjimo veiksnys (Marcu, 2011, p. 3).

D. Colemano teorinės koncepcijos aktualumą patvirtina ir ES demografinė ateitis, arba Eurostato statistikų atliekami gyventojų prognozių skaičiavimai. Nors per pastarąjį dešimtmetį daugumoje (19-oje iš 27-ių) ES valstybių narių, tarp jų ir Lietuvoje, gimstamumas lėtai augo, prognozuojama, kad iki šio amžiaus vidurio (2060-ųjų metų) suminis gimstamumo rodiklis nepasieks to lygio, kuris galėtų užtikrinti kartų kaitą (t. y. 2,1). Taigi, imigracija tebebus tas veiksnys, kuris leis palaikyti demografinį balansą arba užtikrinti, tegul ir labai nuosaikų, gyventojų skaičiaus augimą (Third, 2011). Tačiau tikėtinos demografinės raidos tendencijos bus skirtingos, mūsų šalis bus viena iš trylikos valstybių, kuriose per artimiausius penkiasdešimt metų numatomas tolesnis gyventojų skaičiaus mažėjimas, be to, ji išsiskirs ir vienu didžiausių (-19,6 proc.) sumažėjimo rodiklių (Population, 2011).

Kitas laukiamas esminis demografinis pokytis yra gyventojų senėjimo spartėjimas – Lietuvoje 65 metų ir vyresnių gyventojų dalis išaugs nuo 23,3 proc. 2010 m. iki 56,65 proc. 2060 m., atitinkamai pasikeis senyvo ir darbingo amžiaus asmenų santykis: 2010 m. pagyvenusiu išlaikomo amžiaus žmonių koeficientas šalyje buvo kiek mažesnis, lyginant su ES-27 paskaičiuotu vidurkiu (atitinkamai 23,28 ir 25,99), o 2060 m. jis išaugs daugiau nei du kartus ir pastebimai viršys ES-27 vidutinį rodiklį (atitinkamai 56,65 ir 55,55) (Population, 2011). Kitaip tariant, šiuo metu vienas „išlaikomas“ 65 metų ir vyresnis asmuo tenka keturiems darbingo amžiaus asmenims, o 2060-ais metais teks dviem.

Apie šios situacijos, kuri įvardijama terminais „demografinė depresija“ ar netgi „didžioji demografinė depresija“ (Stankūnienė ir kt., 2011, p. 3), sudėtingumą ir keliamas grėsmes kalba ne tik mokslininkai – į tai pastaruoju metu atkreipiamas vis didesnis dėmesys ir viešajame diskurse. Verslo atstovai demografines problemas, susijusias, visų pirma, su darbingo amžiaus žmonių skaičiaus mažėjimu, įvardija kaip didžiausią grėsmę šalies ūkio augimui ilgalaikėje perspektyvoje (Dargis, 2013). Iš tiesų, Eurostatas prognozuoja, kad 2060 m. šios amžiaus grupės (15–64 metų) gyventojų Lietuvoje bus net 711 tūkst. mažiau, lyginant su 2012 m. pradžia.

Aptariant, kaip būtų galima nors kiek sušvelninti demografinio „spaudimo“ pasekmes tolesnei valstybės raidai, neišvengiamai tenka kalbėti apie migracijos srautų subalansavimą ir neatmesti imigracijos padidėjimo galimybių. Beje, šio demografinio scenarijaus varianto neatmeta ir Eurostato statistikai – labiausiai tikėtinas jų apskaičiuotų prognozių variantas grindžiamas prielaida, kad Lietuvos migracijos balansas bus neigiamas iki 2030 m., per vėlesnį laikotarpį (iki 2060-ųjų metų) imigrantų skaičius jau viršys išvykstančiųjų nuolat gyventi į kitas šalis skaičių. Vadinasi, ir kitų tautybių asmenų gausėjimas veikiausiai taps Lietuvos socialinio gyvenimo realybe, kaip kad jau daugelį metų yra Vakarų Europoje – o tai leidžia teigti, kad multikultūralizmo klausimai taps vis aktualesni mūsų šalyje.

Šią prielaidą pagrindžia ir pastarųjų metų sociologinių tyrimų duomenys, atskleidžiantys gana reikšmingą neigiamų nuostatų imigrantų ir kitataučių atžvilgiu paplitimą tarp Lietuvos gyventojų:

- Sociologinių tyrimų, kuriuos atliko tarptautinė visuomenės nuomonės apklausų kompanija „Gallup“ 2011 m. lapkričio mėn. – 2012 m. sausio mėn. 59-iose pasaulio šalyse (iš viso buvo apklausta 53 433 žmonės, maždaug po 1000 kiekvienoje šalyje), metu respondentų buvo klausama, ar jie teigiamai vertina imigraciją, ar pasisako prieš ją. Remiantis gautais duomenimis, buvo skaičiuojamas vadinamasis imigracijos palaikymo indeksas, kaip skirtumas tarp palaikančių ir priešišku imigracijai asmenų proporcijų, išreikštų procentais. Paaiškėjo, kad didžiausi neigiami rodikliai buvo būdingi Rytų Europos (-31 proc.) ir Arabų pasaulio valstybėms (-30 proc.), o didžiausia tolerancija pasižymėjo Afrikos (38 proc.) ir Šiaurės Azijos (22 proc.) šalių piliečiai. Pažymėtina, kad Lietuva šiame sąrašė užėmė tik 50-ąją poziciją (-39 proc.) (Gallup-international.com, 2012).
- Lietuvos gyventojų 2010 m. reprezentatyvi apklausa parodė, kad lietuviai, patys būdami viena labiausiai migruojančių visuomenių, yra neigiamai nusistatę (netgi fobiški) imigrantų atžvilgiu – labai neigiamai imigraciją vertino

daugiau nei pusė (58 proc.) respondentų. Kaip teigia tyrėjai, šios nuostatos nebuvo pagrįstos realios situacijos žinojimu, bet atspindėjo išankstinius įsitikinimus (Sipavičienė ir kt., 2010, p. 37).

- Sociologinio tyrimo, atlikto 2011 m., duomenimis, kiek daugiau nei pusė (51 proc.) lietuvių laikosi nuomonės, kad atvykstantys imigrantai gali sukelti socialinius neramumus, dar didesnė dalis (56 proc.) negalvoja, kad imigrantai galėtų praturtinti šalies kultūrinį gyvenimą (Pilinkaitė-Sotirovič, Žibas, 2011, p. 136–155).

Neabejotina, kad tokių nuostatų susiformavimui didelės įtakos turėjo penkiasdešimties metų šalies izoliacija ir tautinių mažumos problemų traktavimas kaip tabu: „oficialiame politiniame procese etninės mažumos kategorijos ir etninių mažumų politikos iš tikrųjų nebuvo“ (Valevičius, Kraniauskas, 2001, p. 91). Tačiau, atsižvelgiant į naują globalinį geopolitinį kontekstą ir imigracijos neišvengiamumą, būtina siekti išsivaduoti iš stereotipinio mąstymo ir skatinti visuomenės narių atvirumą. Plėtojant diskusijas, vertingos yra multikultūralizmo diskurso teorinės įžvalgos, pradedant nuo pagrindų – ar apskritai žmonių prigimtis gali sutikti su „kitų“ buvimu, ir baigiant politiniais sprendimais – kokiems principams galima suteikti pirmenybę dėl vieningos visuomenės, kurioje sugyvens skirtingos etninės kilmės žmonės? Antroje straipsnio dalyje bus siekiama atsakyti į šiuos klausimus.

2. Reakcijos į skirtingus žmonijos nehomogeniškumo veiksnius: teoriniai aiškinimai

„Nepažįstamasis“ yra tas, kuris yra ne savo vietoje, ne namie, jo ištikimybė yra abejotina. Jis atėjo į gyvenimą be kvietimo ir kenčia nuo neapibrėžtumo, jis įkūnija neharmoningumą. Jis pažeidžia pasaulio erdvės suvokimo tvarką, todėl yra nacionalizmo bei teritoriškumo taikiny (Bauman, 2007). Prieš nagrinėjant prigimtines, politines bei filosofines reakcijas į „kitus“, svarbu aptarti terminą – kitybė. Šis terminas yra pritaikytas apibūdinti fenomeną, kai žmogus keičiasi informacija su kitais ir priklauso nuo kitų. Reiškia, kad „aš-individualusis“ egzistavimas yra įmanomas tik kontakte su „kitu“. Santykis tarp mąstantis individas (aš) ir objekto, apie kurį mąstoma (ne-aš) (Zahavi, 2001).

T. Todorovas (1999) iškelia tris „kitybės“ sampratos aspektus, padedančius suprasti šio reiškinių problematiką: vertinamąjį (*kitas* yra geras arba blogas, *aš* jį myliu arba nekenčiu, *kitas* yra panašus į mane arba ne), priėmimo (*aš* priimu kito vertybes arba priverčiu, kad *kitas* priimtų manąsias) ir pažinimo (susipažinti su *kitu* / atpažinti *kitą*). Su juo sutinka ir kiti autoriai, teigiantys kad veiksmų seka (mylėti-nekęsti, užkariauti ir pažinti) sudaro pagrindą susitikimui su „kitybe“ (Gil, Viñar, 1998, p. 41–45).

Remiantis anksčiau paminėtu Z. Baumano teiginiu, galima sakyti, kad ši „kito“ svarba dažniausiai yra akvaizdi tik teoriniame lauke, o praktikoje „kito“ priėmimas yra didelis iššūkis.

2.1. Prigimtinės reakcijos – ksenofobija ir etnocentrizmas

Bendrieji įsitikinimai, kad žmonės priklauso skirtingoms rasėms, kurios gali būti skirstomos pagal hierarchiją, vis dar egzistuoja, tačiau viešame ir politiniame diskurse jau nuo praeito amžiaus pabaigos rasės sąvoka keičiama kultūros terminu. Bet, kalbant apie „kitus/keistus“, naudojama ksenofobinė¹ retorika (Stolcke, Coelho, 2008). Pagal G. Bolaffio (2003) rasės, etniškumo ir kultūros žodyną, šis žodis reiškia neracionalią baimę, norą vengti ar gilią antipatiją nepažįstamiems, nepasitikėjimą tais žmonėmis, kurie yra „keisti“ šiai vietai. Ksenofobija gali pasireikšti įvairiai: per baimę prarasti identitetą, norą pulti, panaikinti tai, kas yra keista ir gali sukelti grėsmę savo sumanytam „grynumui“ (p. 331).

Psichologai kalba apie tai, kad žmonės yra linkę prisirišti ir saugoti savo „individualią erdvę“, kas apsunkina sąveiką su „nepažįstamais“. Kitaip tariant, jie yra linkę saugoti teritoriją, kuri suvokiama kaip sava, ir šį natūralų polinkį gali įveikti tik logiškai samprotaudami ir įvertindami situaciją (Bouza, 2002). S. Pinkeris tvirtina, kad žmonija dabar gyvena taikingiausiu istoriniu laikotarpiu: terorizmas, masinis žudymas mokyklose, viešose vietose, didžiųjų miestų nusikaltimai – visa tai, lyginant su tuo, kas vykdavo praeityje, yra labai menki dalykai (Pinker, 2012). Autorius argumentuoja, kad maži vaikai yra itin agresyvūs, žmonės išmoksta naudoti mažiau smurto su branda ir supratimu, kad visuomenės normos ir įstatymai jiems to neleidžia daryti. Taigi, būtent civilizacijos procesai, tokie kaip valstybės sukūrimas, teisingumo institucionalizavimas ir švietimo tobulėjimas, leido, kad „angelai nugalėtų demonus“ arba, kitaip tariant, „civilizacijos angelas įkalino įgimtą žmogaus blogį“ (Pinker, 2012). Suvokdami, kad iš prigimties esame linkę vengti to, kas keista, nepažįstama, tik samprotavimo būdu galime įveikti šią natūralią kliūtį, išskylančią, kai susiduriame su kitais žmonėmis, ypač jeigu jie priklauso kitai nepažįstamai grupei, kitai šaliai, kitai kultūrai. F. de Waalas neprieštaruoja nuomonei, kad civilizacijos procesai suponavo taingos ir sėkmingos sąveikos tarp skirtingų žmonių galimybę, tačiau ne visai sutinka su prielaida, kad žmonės iš prigimties yra linkę į „kito“ vengimą ar sunaikinimą. Jo nuomone, smurto praeitis yra tik viena hipotezė – žmonėms, kaip biologinei rūšiai, yra būdinga elgtis būtent atvirkščiai, kadangi jie yra „iš prigimties taikūs“. Oponuodamas S. Pinkeriui, F. Waalas teigia, kad primatams niekada nereikėjo, kad kas nors juos mokyty, kaip kontroliuoti smurtą: „medžiotojai-rinkėjai būdavo dažniausiai taikūs – nebuvo rasta įrodymų, „nėra jokių ženklų, kad karai vykdavo laikotarpiu iki žemdirbystės revoliucijos prieš 12 tūkstančių metų“ (Waal, 2007, p. 8).

Etnocentrizmą² taip pat būtų galima priskirti prie natūralių žmonių reakcijų. Šį terminą pirmą kartą pavartojo W. G. Sumneris (1906). Anot jo, etnocentrizmas aiškiamas kaip savo elgesio bei įpročių pranašumas prieš kitus. Jis susietas su nesąmoningu psichologiniu mechanizmu, „kuris mus stumia pripažinti mus pačius ir tą grupę,

¹ Žodis „ksenofobija“ kilęs iš graikų kalbos *xénos* – užsienietis/nepažįstamas ir *phóbos* – baimė (TŽŽ, 2005).

² Lot. *etno...+ centrum* — centras, kurios nors etninės grupės siekimas išimtinės pagarbos, išskirtinumo; viena fanatizmo, rasizmo, nacionalizmo priežasčių (TŽŽ, 2005).

kuriai priklausome, kaip skirtingą ir dažniausiai – geresnę arba svarbesnę nei kitų“ (Porta, Greco, Szokolczai, 2000, p. 205). Pasak T. Todorovo (1999), žmonės galvoja, kad būtent jų žvilgsniai į pasaulį yra teisingiausi ir kad tos vertybės, kurios yra grupės vertybės, – yra pačios tikriausios, objektyviausios ir natūraliausios.

Dar XVI amžiuje M. Montaigne'is pasisakė prieš etnocentrizmą, nagrinėdamas europiečių santykį su neseniai atrastų naujų žemynų gyventojais: „manau, kad šioje naujoje žemėje nėra nieko iš barbaro ar laukinių, pagal tai, ką man papasakojo. Nebent to fakto, kad kiekvienas iš mūsų vadina barbaru viską, kas neįprasta; nes, atrodo, neturime kito požiūrio į tiesą ir sąmoningumą, nebent tos šalies pavyzdžiai ir nuomonių modeliai, įpročiai, kur gyvename“ (Montaigne, 2010, p. 307).

2.2. Politinės reakcijos – nativizmas, nacionalizmas ir patriotizmas

Nativizmo³ sąvoka moksliniuose tekstuose dažniausiai yra traktuojama įvairiai ir be tikslaus apibrėžimo: kaip „jausmas priklausyti savo gimtinei“ (Romero, 1988, p. 127), kaip „tendencija aprašyti gamtą“ (p. 132), kaip „meilės ir priklausymo tai šaliai, iš kurios žmogus kilęs, jausmas“ (Romero, 1988). Kiti autoriai praplečia šią sąvoką, pavyzdžiui, R. F. da Silva nativizmo reikšmę papildo teiginiu apie „Brazilijos žmonių grupių pastangas susigrąžinti arba apsaugoti kolonizavimo laikų paveldo elementus“ (Rodrigues, 2010, p. 25). Ši autoriaus pozicija rodo, kad terminas „nativizmas“ nepriklauso vien žemės priklausymo ir branginimo sferai, bet gali apimti ir istorinį-politinį kontekstą (Rodrigues, 2010). Politiniame diskurse šiuo terminu apibūdinamas „vietinių gyventojų noras gauti privilegijuotą statusą lyginant su atvykusiais, t. y. nevietiniais“ (Entzinger, Martinello, Wenden, 2004, p. 19) arba apskritai „vietinių pastangos išvengti imigracijos, suprantant, kad tai gali būti pavojus savo grynai natūraliai kultūrai – nevietiniai gali sugriauti vietinių kultūros vertybes“ (Rodrigues, 2010, p. 35).

Nacionalizmo sąvoka yra platesnė nei „nativizmas“, kuris labiausiai akcentuoja savosios teritorijos apibrėžimą, branginimą ir saugojimą. Pagal E. Gellnerį, nacionalizmas yra politinis principas, kuris nurodo, kad tauta turi būti sujungta su politika ir valdymu, o nacionalinis jausmas yra pyktis, kurį sukelia šio principo sulaužymas ar keliama grėsmė jį sulaužyti (Gellner, 2003). R. Bugarskio nuomone, nacionalizmas pasireiškia per simbolius – nuo „motina tėvynė“, nacionalinio lyderio vaizdo, himno, vėliavos iki kalbos (Bugarski, 1997, p. 19–20).

Nacionalistai, taip pat kaip ir nativistai, nepageidauja užsieniečių, tačiau ne vien dėl „grynos“ kultūros pamatų sugriovimo pavojaus, bet ir dėl ekonominių motyvų. Tai galime pastebėti Katalonijos filosofo X. R. de Ventós (1994) teorijoje, teigiančioje, kad yra keturios nacionalizmo stadijos, leidžiančios geriau suvokti šį reiškinį:

- Pirmykštė – grindžiama rase, etniškumu ir gimininės bendruomenės tradicijomis, religinėmis apeigomis bei kultūra.

³ Lot. *nativus* — įgimtas: 1. teorija, pažinimą aiškinanti įgimtų idėjų, nepriklausomų nuo patyrimo ir išorinių veiksmų, buvimu (R. Dekartas); 2. teorija, pervertinanti įgimtų faktorių reikšmę psichiniam vystymuisi ir elgsenai (TŽŽ, 2005).

- Skatinanti – „atsakinga“ už nacionalinio identiteto modernizavimą, nes yra susijusi su veiksniais, paskatinusiais feodalinės santvarkos pabaigą (komunikacijos, parduotuvių (rinkos) ar miestų tinklo susidarymu, darbo pasiskirstymu, monetarine ekonomika, viešojo sektoriaus buhalterija, mokslu ir technikos revoliucija, sekuliarizacija).
- Sukurtoji – priklauso nuo valstybinės modernizacijos: centrinė valdžia panaudojama, siekiant suvienyti teritoriją, standartizuoti įstatymus ir susieti individus jų tarpusavio priklausomybės saitais, tuo būdu konstruojant nacionalinę tapatybę.
- Atsakomoji – atsiranda tuomet, kai viena nacionalinė valstybė per prievartą įtvirtina savo viešpatavimą kitoje šalyje, kurioje dar nėra peržengtos ankstesnės nacionalizmo, arba etninių mažumų grupėse, nenorinčiose tapti nacionalinės valstybės dalimi (visa tai sukelia priešiško sindromą ir atsakomąjį gynybos efektą) (p. 29–35).

Nacionalizmą galima skirstyti į etninį ir civilinį (pilietinį). O. Bauer (1996) priima, kad Vokietijoje jau seniai apie tai svarstoma, bandant pabrėžti skirtumus: pirmiausia buvo vartojamos „kultūrinės“ arba „valstybinės“ tautos sąvokos, vėliau buvo pereita prie „tautos su istorija“ (nacionalinės valstybės) arba „tautos be istorijos“ (asimiliuotos tautos) terminų (p. 39–77). Galiausiai pasiremta H. Kohno skirtumų tarp vakarietiško nacionalizmo (pilietinio) ir rytiečių nacionalizmo (etninio) apibrėžimu (Kohn, Calhoun, 1944). Šio autoriaus nuomone, pilietinis nacionalizmas propaguoja liberalią nacionalinę valstybę, kurią sudaro visi jos piliečiai ir kuri remiasi pamatiniais demokratijos principais ir vertybėmis (laisve ir lygybe). Šioje valstybėje tradicijos, bendra etninė kilmė, kultūra ir istorija nėra esminiai dalykai. Toks apibūdinimas yra artimas M. Virolio respublikinio patriotizmo apibrėžimui ir J. Habermaso konstitucinio patriotizmo apibrėžimui (Eder, 2005).

H. Kohnas argumentuoja, kad etninį nacionalizmą, skirtingai nei pilietinį, apibrėžia tauta, kuri suprantama kaip tai, kas susiformavo rasės, istorijos, tradicijų, kalbos ir kolektyvinės dvasios pagrindu. Todėl priklausymą bendruomenei lemia tai, kas yra duota prigimties ir praeities, nepaisant politinio noro (Kohn, Calhoun, 1944).

Patriotizmą galėtume suvokti kaip „nativizmo“ formą, kadangi patriotas yra apibūdinamas kaip susitapatintis su tam tikra teritorija, ją gerbiantis ir saugantis. Tačiau, skirtingai nei nativizmas, akcentuojantis gimimo ir gyvenimo protėvių žemėje svarbą, patriotizmo terminas neatmeta ir kitokių galimybių – patriotais gali būti imigrantai arba asmenys, kilę iš imigrantų šeimų, jeigu jie tampa sąmoningais savo naujosios tėvynės piliečiais, ją myli, gerbia ir saugo. Pasak M. V. Llosa, „negalime painioti nacionalizmo, kurį neretai lydi neapykanta ir smurtas prieš „kitus“, su patriotizmu, kuris yra geranoriškas ir sveikas jausmas, meilės išraiška tai žemei, kurioje gyvena. Tėvynė patriotams nėra vėliavos, himno, istorinio didvyrio garbinimas, o žmonės ir vietos, su kuriais dalinamasi akimirkomis ir kurie išlieka atmintyje“ (Llosa, 2010). Čia verta prisiminti ir V. Landsbergio frazę: „Lietuvis – tas kuris tiki, kad Lietuva gali būti graži“ (Šetikaitė, 2012).

Taigi, patriotizmo suvokimas nesutapatinamas su priklausymu vienai istorinei bendruomenei, o atvirkščiai – tai yra priklausymas tikrai (realiai) bendruomenei, per kurią galime suprasti mūsų buvimą ir priklausymą žmonijai ir pasauliui (Taylor, 1994, p. 121).

Išvados

1. Daugelio Vakarų Europos valstybių demografinę raidą lemia aukšti imigracijos rodikliai, leidžiantys „sušvelninti“ neigiamas mažo gimstamumo ir spartaus gyventojų senėjimo pasekmes ir išvengti depopuliacijos. Ši situacija, demografinėje teorijoje įvardijama kaip „trečiasis demografinis perėjimas“, skatina reikšmingus šių šalių visuomenių etninės sudėties pokyčius ir spartų kitataučių skaičiaus augimą.
2. Susiklosčiusi demografinė situacija Lietuvoje yra įvardijama kaip „demografinė krizė“ – neigiamas natūralus prieaugis ir dideli emigracijos srautai lemia spartų gyventojų skaičiaus mažėjimą ir jų amžiaus struktūros kaitą, didėjant pagyvenusių žmonių ir mažėjant darbingo amžiaus asmenų proporcijoms. Siekiant sušvelninti demografinio „spaudimo“ pasekmes ūkio plėtrai ir tolesnei valstybės raidai, neišvengiamai tenka kalbėti apie migracijos srautų subalansavimą ir neatmesti imigracijos padidėjimo galimybių. Taigi, kitataučių gausėjimas gali tapti mūsų socialinio gyvenimo realybe, kaip kad jau daugelį metų yra Vakarų Europoje. Tačiau visuomenė kol kas yra gana priešiška nusiteikusi (netgi fobiška) imigrantų atžvilgiu – tai rodo tiek tarptautinių (Gallup), tiek ir šalyje atliktų sociologinių tyrimų duomenys. Toks nusiteikimas imigrantų atžvilgiu gali būti prigimtinės žmonių ksenofobinės bei etnocentrinės pozicijos atspindys.
3. Teorinėje literatūroje nėra vienos nuomonės, ar apskritai iš prigimties žmogus gali geranoriškai priimti „kitą“, ar tai įvyksta tik apmaščius, įsisąmoninant tai, kas vyksta, „peržengiant“ instinktyvias reakcijas. Tačiau sutariama, kad būtent civilizacijos procesai, tokie kaip valstybės sukūrimas, piliečių teisių ir pareigų apibrėžimas bei išsaugojimas, visuotinis švietimas yra tos neatsiejamos visuomenės vertybės, kuriomis remiantis yra įmanoma skirtingų žmonių tarpusavio sąveika.
4. Aptariant reakcijas į „kitus“ politikos diskurse, remiamasi įvairiais terminais (nativizmo, nacionalizmo, patriotizmo), kurie nevienodai aiškina santykį tarp etninio ir teritorinio tapatumo. Skirtingai nei nativizmas, akcentuojantis gimimo ir gyvenimo protėvių žemėje svarbą, ir etnis nacionalizmas, siejantis valstybę ir jos vykdomą politiką su tauta, patriotizmo terminas savo turiniu yra platesnis, neatmetantis ir kitokių priklausymo tam tikrai teritorijai / bendruomenei kriterijų. Teigiama, kad patriotiškumo jausmas grindžiamas ne vien tik tradicijomis, bendra etnine kilme, istorija ir kultūra – jis formuojasi, visų pirma, vadovaujantis pagrindiniais demokratijos principais ir vertybėmis ir sudaro prielaidas sugyvenimui su „kitais“ ir harmoningai įvairių visuomenės grupių koegzistencijai. Toks patriotizmo suvokimas yra labai svarbus, siekiant keisti Lietuvos gyventojų nuostatas imigrantų atžvilgiu ir skatinant tolerancijos kultūros formavimąsi visuomenėje.

Literatūra

- Bauer, A. *Nation*. Chicago: Verso, 1996.
- Bauman, Z. *A vida fragmentada*. São Paulo: Brochura, 2007.
- Bouza, F. *Xenofobia. Glosario para una Sociedad Intercultural*. Valencia: Bancaixa, 2002.
- Bugarski, R. *Lengua, nacionalismo y la desintegración de Yugoslavia*. Madrid: UCM, 1997.
- Dargis, R. Ekonomikai pavojų kelia demografinės problemos. *BNS Delfi interneto vartai*. 2013 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 01 10]. <<http://verslas.delfi.lt/archive/print.php?id=60478149>>.
- Eder, K. *Nova Política de Classes*. São Paulo: EDUSC, 2005.
- Entzinger, H.; Martinello, M. ir Wenden, C. *Migration Between States and Markets Research in Migration and Ethnic Relations Series*. London: Ashgate Publishing, 2004.
- European Social Statistics*. Luxembourg: OOEPEC, 2002.
- Eurostat newsrelease. 2011. *Population projections 2010–2060* [žiūrėta 2013 01 10]. <http://europa.eu/rapid/press-release_STAT-11-80_en.htm?locale=FR>.
- Eurostat Newsrelease. 2012. *Foreign citizens and foreign-born population*. [žiūrėta 2013 01 15]. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-11072012-AP/EN/3-11072012-AP-EN.PDF> .
- Eurostat, Data navigation tree*. 2013 [žiūrėta 2013 01 15]. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database>.
- Eurostat. 2011. *Demography report 2010*. Luxembourg: POEU,
- Gallup. 2012. *Global index of support for immigration Annual global barometre (1977–2012)*. Zurich: Gallup International [žiūrėta 2012 05 09]. <<http://www.gallup.com.pk/eoy11/pressreleases/GlobalINDEXOfSupportForImmigration.pdf>>.
- Gellner, E. *Naciones y nacionalismo*. Madrid: Alianza Editorial, 2003.
- Gil, D. ir Viñar, M. *Semejante o enemigo?* Barcelona: Ediciones Trilce, 1998.
- Kahanec, M.; Zaiceva, A. ir Zimmermann, K. F. Ethnic minorities in the European Union: An Overview. *Institute for the Study of Labor*. 2010. Bonn: IZA [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 01 10]. <<http://ftp.iza.org/dp5397.pdf>> .
- Kohn, H. ir Calhoun, C. *The Idea Of Nationalism*. New Yorke: Transaction Publ, 1944.
- Lietuvos statistikos departamentas. *Dėl oficialios tarptautinės migracijos statistikos*. Pranešimas spaudai, 2011 [žiūrėta 2013 01 20]. <<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view?id=10046>>.
- Lietuvos statistikos departamentas. 2012. *Demografijos metraštis 2011*. Vilnius: Informacinis leidybos centras.
- Lietuvos statistikos departamentas. *Tarptautinė migracija* [žiūrėta 2013 01 20]. <<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view?id=1298>>.
- Llosa, M. V. Elogio de la lectura y la ficción. *El pais*. 2010 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 05 07]. <http://elpais.com/diario/2010/12/08/cultura/1291762802_850215.html>.
- Marcu, M. Population and social conditions. *Eurostat, Statistics in focus*. 2011 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 01 10]. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFF-PUB/KS-SF-11-038/EN/KS-SF-11-038-EN.PDF> .
- Montaigne, M. *Ensaio*. Sao Paulo: Penguin-companhia, 2010.
- Pinker, S. *Vivemos no melhor dos tempos*. *Veja*. 2012 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 10 12]. <<http://veja.abril.com.br/blog/ricardo-setti/tema-livre/steven-pinker-vivemos-no-melhor-dos-tempos/>> .
- Porta, D.; Greco, D. ir Szokolczai, A. *Identità, Riconoscimento*. Bari: Laterza, 2000.
- Potašenko, G. *Daugiatutinė Lietuva*. Vilnius: Šviesa, 2008.
- Rodrigues, N. *Os africanos no Brasil*. Rio de Janeiro: CEPES, 2010.
- Romero, S. *Ethnographia Brasileira*. Rio de Janeiro: Kessinger Publishing, 1888.

- Sipavičienė, A. ir kt. *Lietuvos gyventojų požiūris į imigraciją ir į darbo imigrantus*. Vilnius: TMO, 2010 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 01 17]. <<http://www.iom.lt/documents/Lietuvos%20gyventoju%20poziuris.pdf>>.
- Stankūnienė, V., Jasilionis, D. ir Baublytė, M. Demografinė depresija ar naujas demografinės raidos modelis. *Demografija ir mes*. 2011, 1.
- Stolcke, V. ir Coelho, A. *Identidades ambivalentes*. Barcelona: Edicions Bellaterra, 2008.
- Šetikaitė, R. Britas pasiryžęs Vilnių apginti nuo priešų. *Interneto vartai Lrytas* 2012 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 12 01]. <<http://www.lrytas.lt/sroves/zvilgsnis/britas-pasiryzes-vilniu-apginti-nuo-priesu.htm>>.
- Taylor, C. *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton: PUP, 1994.
- Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2005.
- Third Demography Report. 2011. *Population is becoming older and more diverse*. MEMO/11/209, Brussels, April 1st 2011 [žiūrėta 2013 01 10]. <http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-11-209_en.htm#PR_metaPressRelease_bottom>.
- Todorov, T. *The Conquest of America: The Question of the Other Paperback*. Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1999.
- Valevičius, V. ir Kraniauskas, L. Tautinės mažumos Lietuvoje ir Latvijoje. *Sociologija mintis ir veiksmai*. 2001 [interaktyvus]. [žiūrėta 2012 08 13]. <http://www.e-library.lt/resursai/Mokslai/VU/Sociologija/Sociologija_2001_Nr1-2.pdf>.
- Vasileva, K. Population and social conditions. *Eurostat, Statistics in focus*, 45/2010, 2010. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 01 07]. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-11-034/EN/KS-SF-11-034-EN.PDF>.
- Ventós, R. *Nacionalismos, El laberinto de la identidad*. Barcelona: Espasa-Calpe, 1994.
- Waal, F. *El mono que llevamos dentro*. Madrid: Tusquets Editores, 2007.
- Zahavi, D. *Husserl and Transcendental Intersubjectivity*. Athens: OUP, 2001.

IMMIGRATION CHALLENGES AND POSSIBLE REACTIONS TO THE “OTHER”

Prof. Dr. Vida Kanopienė

Vladas Bartochevis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary

Many European countries have reached the stage of demographic development called a third demographic transition — when low birth rates cannot ensure the replacement of generations, immigration is a major factor of the maintenance of demographic balance or it leads to a slow population growth. Due to the large immigration flows, the ethnic composition of western societies is changing — the number of foreign-born population and persons with mixed ancestry is increasing, and these processes are projected to gain speed in the future.

In theoretical literature the presence of people from different cultures in a certain geographical space is defined using the concept of “multiculturalism” (J. M. Andre, 2007). This phenomenon is now becoming one of the major topics of public and scientific discourse. The article aims to assess the likelihood of ethnic changes in Lithuania, basing on the examination of the demographic situation in a country, to discuss public attitudes towards immigrants (as the “others”/“strangers”/the “strange”) and to dispute the theoretical interpretations of reactions against ethnic diversity and multiculturalism. Perception of possible reactions to the “other” can determine whether multiculturalism (as a phenomenon) will be a precondition of further cultural and economic progress, or, on the opposite, will be a cause of social conflicts. In order to achieve these objectives, the primary Eurostat and national statistical data, as well as secondary sources, are analysed, the outcomes of sociological surveys performed by international companies (Gallup) and Lithuanian researchers are presented and theoretical discourse of multiculturalism is discussed, focusing on the interpretations of the natural and the political responses to the human non-homogeneity.

Taking into account the demographic situation in Lithuania, it is necessary to speak about the possible increase of immigration flows in the future. This might become a serious challenge for the country, considering the negative attitudes of the Lithuanian population towards immigrants, as are revealed by the data of international and national sociological research. It can be suggested that prerequisites for the harmonious coexistence of multiple ethnic and cultural groups are formed along with the development of democracy in society.

Keywords: *immigration, ethnicity, reaction, multiculturalism*

